

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Jarosława Chamernika pt. „Przestępstwo niealimentacji jako problem prawny i społeczny”

Ocena wyboru tematu

Przestępczość przeciwko rodzinie i opiece stanowi ważne zagadnienie z uwagi na to, że społeczeństwo jako całość nie może prawidłowo funkcjonować w sytuacji kryzysu więzi społecznych oraz narastającego zjawiska anomii w życiu społecznym. Mimo, że wpływ przepisów prawa na dynamikę i jakość życia rodzinnego jest ograniczony, to normy prawa pozytywnego mogą, choćby częściowo, przekładać się na funkcjonowanie podstawowej komórki społecznej. Wiadomo, że prawo karne będące „prawem granic” nie stanowi efektywnego środka zwalczania przestępczości, gdyż stanowi jedynie reakcję na zaistniałe sytuacje uznane z różnych względów przez ustawodawcę za niepożądane. Jednak w przypadku ochrony niektórych dóbr – tak jak w przypadku dóbr określonych w rozdziale XXVI Kodeksu karnego – stosowanie nadmiernej ingerencji prawnokarnej może nie tylko nie rozwiązywać konfliktów stanowiących główną przyczynę popełniania przestępstw z art. 209 kk, lecz prowadzić do ich pogłębienia i utrwalenia.

Z tego punktu widzenia praca J. Chamernika jest cenna, gdyż ukazuje faktyczne koszty polityki kryminalnej prowadzonej między innymi poprzez stosowanie takich narzędzi normatywnych jak regulacja zawarta w art. 209 kk. Nie jest to oczywiście problem nowy, gdyż przepis ten stanowi obszar sporu pomiędzy abolicjonistami i retencjonistami, przy czym stawką tego sporu jest postulat przynajmniej częściowej dekryminalizacji przedmiotowego uregulowania. Autor pracy poprzez swoje ustalenia stworzył podstawy do oceny faktycznych skutków funkcjonowania tego przepisu w XXI wieku. Jest to zatem praca inspirowana szkołą realizmu prawniczego, który wyraźnie rozróżniał *law in action* oraz *law in books*.

Ocena merytoryczna rozprawy doktorskiej

Praca składa się z dziesięciu rozdziałów, które w sposób prawidłowy systematyzują wywód. Należy też zauważyć, iż każdy rozdział wyróżnia się precyzyjną strukturą: właściwe rozważania są poprzedzone uwagami ogólnymi, konkluzje są zawarte w podsumowaniu. Przyjęty w ten sposób styl pozwala czytelnikowi na swobodne śledzenie toku rozumowania Autora. Oprócz części merytorycznej recenzowana praca zawiera wykaz skrótów, wstęp, spis rysunków, tabel oraz bibliografię. Całość pracy liczy 302 strony.

Wstęp pracy stanowi ważną jej część, gdyż zawiera on kluczowe założenia rozprawy oraz wyjaśnia główne motywy podjęcia tematu uporczywej niealimentacji. Zdaniem J. Chamernika, mimo doniosłości społecznej tego zagadnienia nie istnieje spójne uregulowanie całości zjawiska niealimentacji. Jako cele badań Autor deklaruje, iż chodzi

o ustalenie ewolucji modelu karania za niealimentację, wskazanie aktualnie obowiązującego modelu karania, a także – co wydaje się najważniejsze – sformułowanie postulatów w przedmiocie „modernizacji prawno-organizacyjnej skutecznego modelu karania za niealimentację”.

Wstęp zawiera także rozważania z zakresu wykładni norm zawartych w Konstytucji, w szczególności zaś eksponowana jest zasada pomocniczości, która z jednej strony wyznacza granice interwencji państwa, z drugiej zaś umacnia prawa obywateli i tworzonych przez nich wspólnot. Wskazanie konstytucyjnego umocowania wielopłaszczyznowej ochrony małżeństwa, rodziny, macierzyństwa i rodzicielstwa stanowi uzasadnienie prawnokarnej ochrony rodziny a zatem również art. 209 kk.

Na marginesie tych rozważań J. Chamernik wyraźnie przyznaje walor normatywności sformułowaniom zawartym w preambule Konstytucji. Wydaje się, że kwestia ta nie przedstawia się tak jednoznacznie jak przedstawia ją Autor pracy. Jest to oczywiście problem otwarty.

Rozdział pierwszy zawiera analizę norm regulujących niealimentację w aspekcie historycznym. Rozważania rozpoczynają się omówieniem przestępstwa niealimentacji na ziemiach polskich w okresie zaborów. Autor omawia regulacje zawarte w Kodeksie Karzącym Królestwa Polskiego z 1818 r., następnie unormowania Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r., Kodeksu karnego rosyjskiego z 1903 r., Kodeksu Karnego Rzeszy Niemieckiej.

W szczegółowy sposób J. Chamernik przedstawia proces kształtowania się przepisów regulujących niealimentację w II Rzeczypospolitej. Impulsem do debaty w Komisji Kodyfikacyjnej był referat J. Makarewicza, który wyznaczył kierunek dyskusji i zarazem oś sporu pomiędzy zwolennikami dekryminalizacji (M. Kałużniacki, A. Mogilnicki) a penalizacją niealimentacji (W. Makowski, S. Śliwiński, J. Jamontt, E. St. Rappaport). Co ciekawe wiele z tych argumentów zachowuje swą moc perswazyjną do dnia dzisiejszego.

Jak zauważa J. Chamernik podczas omawiania znamion art. 201 kk na gruncie kodeksu karnego z 1932 r. jego wykładnia cechowała się fluktuacją, co jest widoczne na przykładzie interpretacji znamienia „nędzy”.

W dalszej części tego rozdziału Autor dokonuje egzegezy przestępstwa niealimentacji w kodeksie karnym z 1969 r. Została między innymi omówiona zmiana polegająca na zastąpieniu terminu „złośliwie” znamieniem „uporczywie”. J. Chamernik trafnie podkreśla, że była to zmiana znacząca, gdyż wykładnia znamienia „złośliwe” była podatna na zbyt szeroką interpretację co pozostawało w sprzeczności z zasadą określoności przestępstwa.

Konkluzje płynące z analizy historycznego procesu kształtowania się konstrukcji przepisu o niealimentacji trafnie upatrują, że to przemiany społeczne po I wojnie światowej stanowiły istotną przesłankę kryminalizacji uchylania się od obowiązku alimentacyjnego. Oznacza to, że karanie niealimentacji posiada stosunkowo krótką historię, zwłaszcza w porównaniu z innymi typami przestępstw obecnych w ustawach karnych.

Rozdział drugi dotyczy przestępstwa niealimentacji w kodeksie karnym z 1997 r. Jest to typowy rozdział dogmatyczny, w którym Autor omawia obecnie obowiązującą regulację karnomaterialną według schematu przedmiot ochrony, znamiona strony przedmiotowej czynu zabronionego. Następnie J. Chamernik omawia art. 209 kk w oparciu o konstrukcje przestępstwa skutkowego, przestępstwa trwałego, przestępstwa ciągłego, przestępstwa wieloczynnościowego (zbiorowego), przestępstwa z zaniechania.

Kolejne rozważania dotyczą podmiotu przestępstwa, znamion strony podmiotowej.

Jeden z wątków rozważań dotyczy dokonania przez sąd ustaleń faktycznych w zakresie obiektywnej możliwości wykonywania obowiązku alimentacyjnego. Autor trafnie zauważa, że element ten bywa niestety pomijany przez organ procesowy, zazwyczaj ze szkodą dla interesów oskarżonego. Jest to potwierdzenie wniosków wyprowadzonych przez

H. Kołakowską-Przełomiec w klasycznym dla tej problematyki dziele „Przestępstwa niealimentacji. Studium kryminologiczne”, Warszawa 1989 r. Niestety Autor pracy nie odwołuje się do rozważań tej Autorki co w opinii Recenzenta stanowi mankament rozprawy.

Kontynuacja rozważań o charakterze dogmatycznym następuje w rozdziale trzecim. J. Chamernik akcentuje, iż negatywnie należy ocenić fakt, iż w art. 209 kk wprowadzono pozornie nowoczesny system sankcji, gdyż odrzucono zasadę, że podstawowym środkiem represji karnej za niealimentację jest kara pozbawienia wolności. *Novum* polegało na zastosowaniu sankcji alternatywnej tj. grzywny, kary ograniczenia wolności, kary pozbawienia wolności, lecz zredukowanej do dwóch lat. Mimo pewnego postępu należy zauważyć, że na skutek zastosowania sankcji karnej szkody wyrządzone pokrzywdzonemu mogą ulec powiększeniu. W kontekście przedmiotu ochrony przepisu art. 209 kk widać szczególnie wyraźnie, że kara pozbawienia wolności stanowi zło konieczne.

Ponadto Autor pracy dostrzega, że przepisy Kodeksu karnego wykonawczego zobowiązują skazanego do ujawnienia funkcjonariuszom Służby Więziennej faktu istnienia zobowiązań alimentacyjnych.

Rozdział czwarty opisuje wybrane zagadnienia procesowe związane z popełnieniem przestępstwa niealimentacji. Centralną kategorią pojęciową jest tutaj powaga rzeczy osądzonej.

Rozdział piąty ma charakter kryminologiczny i bazuje na danych zawartych w statystykach Komendy Głównej Policji, Centralnego Zarządu Służby Więziennej oraz dokumentów Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Czas badań obejmuje lata 2008 – 2014. Rozdział ten cechuje się szczególną konstrukcją, gdyż dominują tabele – łącznie 67. Widoczny jest wysiłek Autora włożony w opracowanie i przedstawienie tych informacji. Dane dotyczące roku 2014 wskazują, że procentowy udział przestępstwa z art. 209 kk w ogólnej strukturze przestępstw przeciwko rodzinie i opiece wynosi nieco powyżej 48%.

Wydaje się, że Autor w pewnym stopniu wzorował się na koncepcji ekonomicznej analizy prawa. Oprócz rozważań dogmatycznych J. Chamernik analizuje praktyczne funkcjonowanie regulacji zawartej w art. 209 kk., w tym także koszty związane z orzekaniem kary pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia. W podsumowaniu rozdziału piątego dokonał obliczeń kwot wydatkowanych ze Skarbu Państwa na potrzeby utrzymania pojedynczego skazanego. W obliczeniach uwzględniono takie parametry jak wydatki miesięczne na utrzymanie jednego skazanego, minimalne miesięczne wynagrodzenie za pracę, przeciętne miesięczne wynagrodzenie w gospodarce narodowej, wysokość miesięcznego zasiłku dla bezrobotnych.

Nie jest zaskoczeniem, że koszty utrzymania osadzonego za przestępstwo niealimentacji przewyższają kilkakrotnie wysokość świadczenia alimentacyjnego, jakie uprawniona osoba może otrzymać z funduszu alimentacyjnego. Natomiast koszty związane z utrzymaniem osadzonego przewyższają prawie dwukrotnie minimalne wynagrodzenie za pracę i kilkakrotnie wysokość zasiłku dla bezrobotnych. Wniosek jaki nasuwa się jest oczywisty, gdyż – jak pesymistycznie zauważa J. Chamernik - bilans kosztów był, jest i będzie ujemny. Jeśli zatem zestawić racje abolicjonistów, wzmocnione przytoczoną w pracy argumentacją ekonomiczną, to postulat chociażby częściowej dekryminalizacji przestępstwa uporczywej niealimentacji wydaje się być uzasadniony.

Rozdział szósty to analiza sposobów realizacji orzeczonego obowiązku alimentacyjnego. Dominują rozważania bazujące na rozwiązaniach zawartych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Poruszane są tutaj takie zagadnienia jak funkcje, cechy i przesłanki obowiązku alimentacyjnego, omówiony został rozkład obowiązków w różnych układach personalnych: obowiązki wstępnych wobec zstępnych i odwrotnie, obowiązek wynikający z przysposobienia, powinowactwa itd.

Głównym przedmiotem rozważań rozdziału siódmego są wybrane zagadnienia z problematyki funkcjonowania funduszu alimentacyjnego. J. Chamernik formułuje pozytywną ocenę tej instytucji, gdyż jego zdaniem „(...) jest pewnym, stabilnym instrumentem finansowania istotnych potrzeb społecznych” (s. 207). Ciekawe są rozważania odnoszące się do prawnej możliwości zatrzymania prawa jazdy dłużnikowi alimentacyjnemu.

We wnioskach końcowych Autor odnotowuje istnienie rodzin, dla których uzyskanie świadczeń z funduszu alimentacyjnego stanowi pewne źródło utrzymania. Paradoksalnie niekiedy okazuje się, że pomimo wcześniej zasądzonych alimentów w związku dłużnika i wierzyciela rodzą się kolejne dzieci, którym mają ustalane alimenty na podstawie ugody zawieranej przed sądem.

Rozdział siódmy zawiera interesujące rozważania z zakresu polityki kryminalnej, gdzie Autor dokonał konfrontacji poglądów zwolenników i przeciwników penalizacji przestępstwa niealimentacji. Punktem wyjścia jest z jednej strony przytoczenie stanowiska Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i, z drugiej strony, wewnętrznie zróżnicowanego stanowiska doktryny prawa karnego. J. Chamernik przy okazji omawiania sporu abolicjonistów z retencjonistami wykorzystał w dużej mierze ustalenia Z. Siwika zawarte w pracy *Przestępstwo niealimentacji ze stanowiska polityki kryminalnej*, Wrocław 1974 r. Niemniej w sposób oryginalny omówił kwestie dotyczące wykorzystania instytucji przymusu robót publicznych wobec sprawców przestępstw z art. 209 kk. Autor udowadnia, że przymus robót publicznych wobec „alimentarzy” nie może zostać zrealizowany. Identycznie rzecz się przedstawia w przypadku pomysłów polegających na sądowym przymuszaniu do zaciągnięcia pożyczki w banku w celu uregulowania długu alimentacyjnego.

Oryginalny charakter posiada rozdział dziewiąty, w którym Autor przypatruje się praktycznym aspektom funkcjonowania organów samorządu terytorialnego w zakresie pomocy dłużnikom alimentacyjnym. Wykorzystano tutaj elementy badań socjologicznych. Uzupełniającym fragmentem tego rozdziału są rozważania dotyczące kosztów społecznych przestępstwa niealimentacji.

Rozdział dziesiąty zawiera postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda*. Ponownie jest widoczna inspiracja ekonomiczną analizą prawa karnego. J. Chamernik udowadnia tezę, iż obniżenie kary pozbawienia wolności z dwóch lat do jednego roku stanowiłoby rozsądną decyzję politycznokryminalną, która z jednej strony uwzględniałaby aksjologię prawa karnego, z drugiej zaś brała pod uwagę racjonalność ekonomiczną.

Ocena formalna rozprawy

Na wysoką ocenę zasługuje poziom językowy pracy i styl prowadzenia wywodu. Autor swobodnie operuje językiem prawnym i prawniczym. Zaprezentowane rozważania są czytelne, wyważone, tezy podbudowane merytoryczną argumentacją. Autor sięga po orzecznictwo, doktrynę, ale również prezentuje własne stanowisko. Widoczna jest doskonała znajomość materii omawianej rozprawy, w szczególności wiedza dotycząca praktycznych problemów powstających na tle stosowania przepisów.

Ocena formalna struktury rozprawy, zwłaszcza kompozycji rozdziałów nie budzi większych zastrzeżeń.

W pracy, oprócz kilku literówek, nie dostrzeżono błędów stylistycznych, językowych, gramatycznych.

Jeśli chodzi o bibliografię to liczy ona 85 monografii, 4 artykuły naukowe oraz 18 innych opracowań. W szeroki sposób wykorzystano źródła internetowe i prasę. Autor sięgnął

również po obszerny materiał normatywny: źródła prawa przywołane w rozprawie to wewnętrznie zróżnicowany zbiór. Składa się on z źródeł historycznych, projektów ustaw, następnie ustaw i rozporządzeń oraz aktów odnoszących się do funkcjonowania Prezesa Rady Ministrów, Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego, Ministra Pracy i Polityki Społecznej. Wykorzystano również akty prawa międzynarodowego i prawa europejskiego.

Odrębną kategorię źródeł stanowi orzecznictwo. Przywołano 6 orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego, 74 orzeczenia Sądu Najwyższego, 5 orzeczeń sądów apelacyjnych, 1 wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Rola recenzenta obliuguje do wskazania uchybień występujących w pracy. Wydaje się, że Autor mógł w znacznie szerszym zakresie wykorzystać literaturę przedmiotu. Chodzi nie tylko o wspomnianą pracę H. Kołakowskiej-Przełomiec, lecz również o inne źródła wiedzy. Na przykład na stronie 257 J. Chamernik cytuje dane oraz przytacza stanowisko Departamentu Bezpieczeństwa Publicznego MSW. Problem polega na tym, że wskazane informacje pochodzą z miesięcznika Policja 997 autorstwa G. Bartuszek pt. „Wszyscy płacimy”. Autor nie wykorzystał pierwotnego źródła, czyli danych znajdujących się w zasobach MSW.

Występuje znacząca dysproporcja pomiędzy ilością monografii a artykułami naukowymi. Na temat niealimentacji pisali między innymi tacy Autorzy jak: M. Bereźnicki, M. Leonieni, A. Gaberle.

Zdaniem Recenzenta Autor pracy niepotrzebnie umieścił w niektórych przypisach encyklopedyczne definicje elementarnych pojęć takich jak na przykład „społeczeństwo”, przypis na stronie 254, lub „kolektywizm” na stronie 10.

Konkluzja

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Jarosława Chamernika spełnia wymagania określone w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595 ze zm.) i może być podstawą dalszego postępowania w przewodzie doktorskim.

Olsztyn, dnia 10 listopada 2016 r.

